

Љубица Васиљевић

Завод за заштиту споменика културе „Ваљево“

СТАРО ТАОРСКО ГРОБЉЕ

Апстракт: У раду се презентује анализа резултата добијених приликом етнолошких истраживања фонда од 300 споменичких јединица старог гробља села Таор. На површини од приближно једног хектара концентрисало се неколико стотина надгробних споменика исклесаних од сиге (бигар или седра), што уједно представља највећу евидентирану очувану целину овакве врсте на територији Западне Србије. Систематизација надгробних обележја извршена је на основу репертоара рељефних мотива који су резултат културно-уметничких, традиционалних, фолклорних, историјских и културних условљености. Научна анализа и пописивање ових елемената народне културе Срба, једини је начин да се овакве праксе отргну од заборавља и културне глобализације.

Кључне речи: Таор, Западна Србија, старо гробље, надгробни споменици, бигар, сига, перјаница.

Село Таор налази се у Западној Србији, у подножју планине Повлен, на око 40 km југозападно од Ваљева и око 20 km од Косјерића. Настао спајањем села Горњи и Доњи Таор 1959. године, овај брдско-планински простор често је био предмет административних подела које нису кореспондирале са физичкогеографским и историјским границама. Иако се налази на јужним падинама Повлена и природно и социоекономски гравитира Косјерићу, село Таор је 1951. године одвојено од територије Црногорског и припојено Ваљевском срезу.¹ До те преломне године припадало је широј регији која је кроз бројна историјска раздобља носи назив Српска Црна Гора, предеоне целине у сливу реке Скрапеж.

---

¹ Јевтић Ж. *Административно-територијалне промене у ваљевском крају (1955-1990)*, ГИАВ 25, 91-114.

Трагајући за етимолошким одређењем долазимо до сазнања да је „*Таор* старобалкански супстрат и своди се (са познолатинским и >o) на основу која се препознаје у неколиким античким топонимима са Балкана, као *Таурунум*, данас Земун, или *Tavgio loy*, родно место Јустинијаново, данас село Таор у троуглу између доње Пчиње и Вардара: име села под Повленом се, дакле, гласовно поклапа са словенским обликом једног античког топонима, и можемо претпоставити да се у предсловенско доба односило или на утврђење или на саму планину.“²

Материјалне остатке ранијих епоха први је забележио антропогеограф Љубомир Павловић наводећи да се „на једној омчитој кречњачкој чуци изнад Скрапежа према Гачовој Стијени“ налази „стена названа Таор, са некаквим зидинама, вероватно из оног доба кад је становништво живело по оваквим чукама, ограђено и удружено ради одбране од спољног непријатеља“.³ Најновија сондажна археолошка истраживања потврђују постојање „двослојног утврђења Град-Таор са касноантичком/рановизантијском компонентом и старијом фазом старијег каменог доба. Утврда је имала функцију контроле пута који је још од праисторије повезивао долину Колубаре са данашњим Ужицем и Подрињем.“⁴ Такође, у подножју утврде откривени су остаци једнобродне рановизантијске цркве, која осликава укорењену хришћанску традицију.⁵ У средњем веку ово подручје било је под влашћу Немањића, све до 1463. године када пада под турску власт.

Село Таор се у писаним изворима први пут помиње у турским катастарским пописима 1476-1525. године, као село у сливу реке Скрапеж и 1476. има 13 домова, према попису из 1525. године припада нахији Ужице и има 8 домова.⁶ Три године након тога, 1528. године, Таор је „сада жељезни рудник, као и остали рудници ослобођен и опроштен од свих ванредних и законских намета“,

² Исајиловић М. *Ваљево и суседне области у средњем веку*, Ваљево 1989, 158.

³ Павловић Љ. *Насеља и порекло становништва, Ужичка Црна Гора*, 1925, 45.

⁴ Булић Д. Арсић Р. *Доњи Таор – утврда и црква*, Гласник српског археолошког друштва 37, 2021, 291-320.

⁵ Исто.

⁶ Аличич А. *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век*, II, Чачак, 1985, 252.

има „домова 8“ од тога „муслимана 1.“⁷ У попису из 1536. године Таор, у оквиру Смедервског санџака, и даље поседује рудник и два самокова.⁸ У каснијим пописима из 1560. и 1572. године нема помена да се овде налази рудник, већ да се сеоско становништво ове планинске области преорјентисало на сточарство.

Недељко Радосављевић наводи да је за време Великог Бечког рата (1683-1699) овај крај потпуно опустео. Након Пожаревачког мира 1718. године према карти коју је израдио фон Епшелвиц, лоцира неколико села у ужичком крају која су остала у оквиру турске провинијенције, међу њима помиње и Таор. Од друге половине 18. века овде се насељава становништво из Црне Горе, источне Босне, али и са обронака Златибора и Таре.⁹ Љ. Павловић наводи да су се Таор и Маковиште почели интензивније насељавати након 1884. године.¹⁰ У таквим околностима село се стабилизује као друштвена и културна заједница разнородних досељеника.

У атару села Доњи Таор, у засеоку Кузмани, на јужним обронцима Повлена, у близини реке Скрапеж и надалеко познатих Таорских врела, налази се сеоско гробље.¹¹ Приликом теренског истраживања регистрован је фонд од преко хиљаду споменичких јединица настајалих у различитим епохама па све до данас.¹² За репрезентативни узорак изабрано је 300 најкарактеристичних надгробника, који ће нам пружити податке о хронолошким и типским специфичностима камених монолита. Најпре су при-

---

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Радосављевић Н. *Сеча Река у народним предањима и историјским изворима XV-XVIII века*, ГИАВ 30, 1996.

¹⁰ Павловић Љ. нав. дело, 45.

¹¹ Таорска врела су споменик природе карактеристична по највећој акумулацији бигра у овом делу Србије. Припадају крашким врелима, велике издашности, захваљујући великој области коју дренирају. Вода садржи велике количине растворених кречних материја и приликом отицања таложи велике количине бигра захваљујући каскадама и водопадима насталим услед селективне ерозије. (Булић, Арсић, 305.) Природни интегритет овог јединственог бисера нарушен је 1981. године када су Таорска врела каптирана за потребе водоснабдевања Косјерића (прим.аут.).

¹² Истраживање је у оквиру основне делатности спроводио Завод за заштиту споменика културе „Ваљево“ у периоду март-април 2022. године.

купљени подаци који се тичу облика и димензија споменика, материјала, информације о епитафима, орнаментима, мотивима и симболима уколико су присутни. Затим су на основу хронологије издвојене две групе, млађих и старијих надгробних белега. Млађој групи припадају споменици настајали у другој половини XX и почетком XXI, и као такви нису представљали предмет истраживања. Резултати теренског рада употпуњени са подацима из адекватне литературе пружили су плодносно тло за формирање бројних истраживачких питања. Како је овај део наше земље остао ван жиже интересовања научника, отворило се поље за проучавање генезе становништва ваљевских планина, а старо таорско гробље пружило нам је трагове колективних сећања и неписане историје.

На визуелни идентитет гробља утицали су бројни фактори, као што су географски положај гробаља, традиција, могућности материјала (камена) од кога су грађени споменици, време настанка, као и кретања или устаљеност популације. Типолошко - стилска анализа и начин обраде као критеријуми за хронолошко одређивање логична су последица свих ових разматрања. Услед недостатка епиграфских карактеристика и високог степена иконографске сведености, датовање оваквих споменика је доста компликовано.

Период првобитног формирања старог гробља није могуће са сигурношћу утврдити. Највећу непознаницу представља датовање најстаријих споменика јер је чињеница да је као њихов градивни материјал коришћена сига (бигар) из локалних мајдана, а без прецизних података о години подизања.¹³ Специфична минерална сировина која се експлоатише на целој регији Таорских врела, послужила је вештим каменоресцима да кроз разумењеност облика столећима стварају аутентичне надгробне споменике овог краја. Основно обележје камених белега, као и сепулкралне

¹³ Бигар (сига, седра) је калцијум карбонатна стена која се ствара око извора, водопада и у пећинама, губљењем укљен-диоксида (CO_2) из раствореног калцијум-бикарбоната ($\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$). Стена шупљикаве текстуре и велике порозности од средњег века користи се као грађевински материјал. Изузетно је лак за обраду док је у сировом стању, процесом сушења добија на чврстину. У литератури која обрађује надгробне споменика се наводи да су на територији целе Србије најстарији надгробници, управо, од сиге.

уметности уопште, јесте да дуго чувају свој традиционални облик, тако да се смена типова јавља у размаку од стотину и више година.¹⁴

Као полазна претпоставка за хронолошку одредницу датовања најстаријих гробних обележја наивно је узета 1884. година, једина година уклесана на групи старијих надгробника, а симптоматично је да Љ. Павловић наводи ту годину као моменат од ког креће интензивније насељавање ових крајева.¹⁵ Међутим, увидом у литературу која обрађује сепулкралну архитектуру намеће се хипотеза да би локалитет могао бити знатно старији од 19. века јер једноставност обраде и одсуство декорације наводи на сумњу да најстарији споменици датују много раније. Такође, и Н. Дудић проучавајући бројна стара гробља и надгробне белеге у Србији сматра да су надгробници од сиге доста старијег датума (16. или 17. век).¹⁶ Истраживачки проблем усложњен је чињеницом да је сига камен високе порозности и да то оправдава одсуство језичких обележја. Такође, један део истраживача ове проблематике сматра да на сеоским гробљима није било натписа јер су и сељани и мајстори каменоресци били неписмени, а да су наручиоци чешће тражили натписе ако је реч о гробовима појединих свештеника или угледнијих грађана.

Неоспорно најстарију групу представљају три усадника од сиге, приближно истих димензија (125x50x35 cm). Немају јасну и дефинисану форму, не може се утврдити да ли су обрађени па су временом и под утицајем атмосфералија изгубили првобитни облик. Поседују пластично представљен латински крст у односу на површину и западно су орјентисани. Та чињеница изазива сумњу да они могу датовати дубоко у прошлост. „Запоседањем наших области Турци су донели свој обичај сахрањивања и клесања надгробног споменика у облику усправне рустично обрађене плоче, често без икаквог украса или нишана, који су визуелно представљали људску фигуру. Уметност клесања и украшавања стећака већ дубоко прихваћена и развијена у свести домаћег чо-

---

¹⁴ Живановић Н. *Сеоска гробља и појединачни надгробни споменици на београдском подручју – стање и заштита*, Наслеђе, бр. 3, 2001, 115-120.

¹⁵ Павловић Љ. нав. дело, 45.

¹⁶ Дудић Н. *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1995.

века и уметност клесања новог надгробног обележја досељеног живља, извршиле су међусобне утицаје. Тако налазимо нишан над гробом муслимана са типичним украсом стећака, односно уз лежеће облике мраморова све више се појављују усправни споменици (плоче, стубови или неки прелазни облик ка нишану) који својим изгледом представљају све типичне облике стећака, али у вертикалном положају.¹⁷ Узимајући у обзир добро познате историјске околности и да се турски утицај највише осетио у областима источне Босне и западне Србије, можемо закључити да ова врста надгробника датује у период од половине XV до прве половине XVI века. Али није искључено да они могу бити и хоризонтални стећци¹⁸ касног средњег века који су током времена откривени и окренути фронталним делом ка западу.

Два белега од сиге, по степену оштећена услед утицаја атмосфералија и зуба времена, али и уклесаним симболима, хипотетички можемо сместити у XVIII век. Њихова атипичност у односу на остале је мотив сунчаног крста са представом четири годишња доба. Представа крста формирана је пластично у односу на четири уклесана кружна исечка. Тај мотив може се тумачити и као четири оцила окренута ка крсту,¹⁹ али би нас то одвеоло у неке друге анализе, које нас удаљавају од примарног истраживачког проблема.

На овом локалитету евидентирано је осам надгробних обележја у виду грубо обрађених комада сиге у форми антропоморфних крстова за које се претпоставља да су млађи од претходне групе. Крст као изразито хришћанско надгробно обележје најраније се може пратити на прелазу из 14. у 15. век, мада је веома мали број примећених крстова из тог периода.²⁰ Рустични разуђени крстови без натписа, појављују се почетком XVIII века, са врло развијеним представама поновљеног крста као декора-

¹⁷ Зечевић Е. *Мраморје – Стећци у Западној Србији*, Српско археолошко друштво, Београд 2005, 47.

¹⁸ Општеприхваћено је становиште да су стећци својеврсна културно-уметничка појава међу надгробним обележјима везана за тло средњовековне босанске државе и њена гранична подручја – на јужну Хрватску и Далмацију, Херцеговину, делове Црне Горе и Западне Србије. (Зечевић Е. нав. дело)

¹⁹ Палавистра А. *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Завод за уџбенике Досије студио, Београд 2010. Више о оцилима: 25-37.

²⁰ Дудић Н. нав. дело, 73.

цијом. Пратећи аналогije са другим гробљима у Србији, можемо сматрати и да крстови таорског гробља не могу бити старији од XVIII столећа. Споменици у облику крста овог гробља образују се на начин да се добија апстрактна представа човека раширених руку. Појавни облици овакве врсте најчешће симболишу покојника на његовом путу у загробни свет.²¹ Крст као симбол човека свакако је старији од симболике коју му је доделило хришћанство, те је својим обликом и раније означавао стилизовану представу људског тела. Као основни декоративни елементи на антропидним крстовима коришћени су уклесани равнокраки грчки крстови који се понављају.

На основу прецизније обраде, форме и уклесаних мотива можемо издвојити најзаступљенију групу споменика из XIX века. Масивни вертикални стубови издвајају се не само у визуелном смислу, по свом габариту већ и по просторној учесталости. Наиме, скоро половину од обрађеног узорка представљају надгробници од сиге, у форми стуба усадника са равним или завршетком на „две воде“, чије је пресек у облику правоуглог паралелоипеда или приближно квадрата. Њихова вертикална димензија варира од 26 cm до 230 cm. Основни мотив је крст, хришћански симбол и симбол распећа, који се јавља у више различитих варијанти. Најзаступљенији је дубоко клесан крст грчког типа на источној страни. Најчешће је представљен у свом најједноставнијем облику, ређе стилизован, са крацима који се постепено шире ка крајевима, налик темпларском типу крста. Такође, на два камена обележја појављује се соларни О-крст, као један од најстаријих религијских симбола. Крст смештен у стилизованом кругу који представља сунце, симбол је соларне покретљивости.

Од декоративних елемената присутна је врло поједностављена, невешто обрађена, флорална (косо урезане гране) и геометријска (квадрати, троугао) орнаментика. На малом броју надгробника присутни су трагови покушаја да се уклесују имена покојника, што је због порозности материјала највероватније било тешко за реализацију. Честа је појава једноструке бордуре у виду ивичне, оквирне линије дуж ивица споменика или у функцији

---

²¹ Кулишић Ш. Петровић П. Пантелић Н. *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд 1970, 192.

поделе простора. На малом броју примерака јавља се и цик-цак бордура, као оквир, тј. порубни украс каменог белега.

Камене монолите поред култних симбола карактеришу и мотиви везани за занимања покојника урезани на бочним странама. Веома ретко, среће се срп, као симбол пољопривредника и жетелаца и брадва, дунђерски алат.²² У селима око планине Повлен, која су насељавале осећанске породице²³, по обичају су на надгробном камену уклесивани алати којима су привређивали и са којима су живели.²⁴ Брадва се може посматрати и као искључиво обележје мушког покојника, док срп срећемо заједно са преслицом. Пре појављивања на споменицима, преслица је имала функцију надгробног обележја као симбол женског пола, али и занимања. Преслице на каменим споменицима присутне су крајем XIX и на самом почетку XX и могу бити посвећене упокојенима свих старосних доби.²⁵ Варијанта преслице који се јавља на таорском гробљу одговара копљасто-лоптастом типу где је горњи пљоснати део у облику проширеног копља. Претпоставка је да су овај мотив донели са собом досељеници из Босне, Херцеговине и Црне Горе. Значај преслице у народном животу је многострук, не само као оруђа већ је везана за многобројне обичаје и веровања.

Најмлађа група надгробних споменика, обрађена у овом истраживању, припада познатом „драгачевском“ типу, који је добио назив по чувеној клесарској школи Драгачева. Током друге половине XIX и почетком XX века развио се специфичан клесарски тип полихромног надгробника захваљујући вичним каменорезцима и меком камену пешчару лаким за обраду. Одликују се прецизно уклесаним епитафима, најчешће поетски надахнутим

²² Тесарска секира за обраду дрвета, широке оштрице са ручицом постављеном под оштрим углом у односу на сечиво.

²³ Осаг је област у источној Босни, чији су врсни мајстори оставили печат у градитељству Србије целог XIX века. Иако су градици све врсте објеката, од стамбених до сакралних, препознатљиви су постали по градњи кућа, које су по њима и понеле типски назив „осећанке“.

²⁴ Кузовић Д. и Стојнић Н. Естетика и алат осећанских неимара, 83. https://www.researchgate.net/publication/317687777_Eстетика_i_alat_osacanskih_neimara_Aesthetic_and_Tools_of_Vernacular_Masterbuilders, 20.04.2023.

²⁵ Матић-Бошковић М, *Преслице на надгробним споменицима у ужичком крају*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. 40, Загреб 1962, 343-353.

и нереалистичним фигурама покојника. На бочним странама су урезани предмети свакодневне употребе, који такође могу бити и симболи пола или друштвеног статуса. Њихов неизоставни део су композиције стилозованих крстова са китњастом вегетабилном орнаментиком. Поред ликовне представе, исписан је и живот покојника у којем је потенциран његов друштвени положај који је потомцима давао легитимитет сеоске елите.²⁶

Драгачевски тип споменика на старом таорском гробљу уклапа се у опште стилске и техничке одлике и појављује се у четири основна модела: 1) стуб у облику правилног квадрата или правоугаоника; 2) облик плоче која се завршава полукружним забатом; 3) „капичар“ – стубови или призме правоугаоног облика покривени равном плочом као кровом, поклопцем додатим из практичних разлога да се текстови и декорација заштите од атмосфералија; и 4) облик плоче која се на врху завршавала крстом, богато украшена флоралним елементима и драперијама.

Иконографија рељефних представа ових споменика, можемо слободно рећи, представља врхунска остварења народне фунерарне уметности. Карактерише их прецизна обрада свих декоративних и језичких елемента. Источно оријентисана страна најчешће је предвиђена да се испрод профилисаног лука налази ниша са целом фигуром покојника. Младић у народној ношњи са кишобраном у руци или војник са пушком у сивомаслиној униформи неке су од рељефних сцена створене да креирају визуелни идентитет прерано преминулог. На бочним странама уклесана су ратничка знамења, пушка, сат, цветне лозице, чирак са свећом, док је западна предвиђена за основне податке. Присуство боја, превасходно плаве, у траговима црвене и сивомаслинасте, се не може посматрати као искључиво декоративна компонента. Плава боја има дубоку симболику, не само као обележје националне припадности (боја српског народа као опонент зеленој боји Отоманског царства), већ је и у народној религији Срба препозната као моћан апотропејон јер штити од урока и злих сила.²⁷

---

²⁶ Атлас народног градитељства – Свеска II, Народно градитељство општине Горњи Милановац, Републички завод за заштиту споменика културе; Београд 2013, 28-35.

²⁷ Опширније о симболици плаве боје у: Николић Р, *Камена књига предака* –

Садржај уклесаног текста је униформан и информативног карактера. Осим тога што пружају основне податке о покојнику, епитафи манифестују и неизмерну тугу чланова његове породице („по ливади повенуло цвеће, жалосна мајка свога сина виђети неће“, „умро је у најлепшем цвету своје младости“). Коришћењем описних придева истичу се основне врлине покојника („поживе часно и поштено“). Богатство елегија на надгробним споменицима може се повезати са продором романтизма међу сеоско становништво.

На таорском гробљу и данас постоје сачувани остаци «перјаница», неспецифичних дрвених крстови, већих димензија од стандардних и украшених изрезбареним косницима формирајући рам ромбоидног облика. Оваквим крстовима обележавају се гробови младића или девојке, украшавају њиховим личним предметима и имају функцију да продуже тужно сећање на нечију младост. Појава дрвених крстова као гробних обележја забележена је у свим крајевима Србије и може се пратити од 19. века.²⁸ Међутим, због материјала ограниченог трајања тешко је пронаћи старије од 70 година. До средине прошлог века код становништва ужичког краја постојао је обичај да „за четрдесет дана“ од упокојења младића или девојке поставала лепо изрезбарен дрвени крст висине 3-5 метара. Тај крст се украшавао цвећем, огледалом, чарапама и пешкиром, а код особа женског пола причвршћивала се и преслица са вуном или без ње.²⁹

Summary

The old cemetery of the village of Taor represents the largest preserved set of tombstone monoliths made of bigar stone in the territory of Western Serbia. Systematization was done on the basis of chronological parameters and relief motifs. All symbols are viewed through the prism of folk beliefs and transgenerational heritage. The greatest curiosity is represented by markings in the form of anthropoid crosses, which are not specific to this part of Serbia. Somewhat younger are the planters, massive vertical pillars made of whitefish with reduced representations of the cross, tools and objects of daily use. In the villages of the Povlen

---

о натписима са надгробних споменика Западне Србије, Народни музеј Чачак 2018, 33-41.

²⁸ Дудић Н, нав. дело, 68.

²⁹ Matić-Bošković М. нав. дело, 346.

mountain, where craftsmen from Osat settled in the 19th century, a large number of tombstones are carved with tools of dunjer, most often axes. Monuments of the Dragačevo type with recognizable iconography, created at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, are carved from soft sandstone with pictorial representations of soldiers in shallow relief, their weapons and warrior insignia, as well as elements of floral ornamentation. Tombstones created from the second half of the 20th century have not been the subject of research until today. In this cemetery, there are preserved traces of «feathers», unique wooden crosses, larger than the standard ones and decorated with carved crossbars, which form a rhomboid-shaped frame.

Извор

Атлас народног градитељстав – Свеска II, Народно градитељство општине Горњи Милановац, Републички завод за заштиту споменика културе; Београд 2013, 28-35.

Кузовић Д. и Стојнић Н. Естетика и алат осећанских неимара, 83. https://www.researchgate.net/publication/317687777_Eстетика_i_alat_osacanskih_neimara_Aesthetic_and_Tools_of_Vernacular_Masterbuilders, 20.04.2023.

Литература

- Аличић А. *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век*, II, Чачак, 1985, 252.
- Булић Д. и Арсић Р. *Доњи Таор – утврда и црква*, Гласник српског археолошког друштва 37, 2021, 291-320.
- Дудић Н. *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1995, 5-488.
- Живановић Н. *Сеоска гробља и појединачни надгробни споменици на београдском подручју – стање и заштита*, Наслеђе, бр. 3, 2001, 115-120.
- Зечевић Е. *Мраморје – Стећци у Западној Србији*, Српско археолошко друштво, Београд 2005, 47.
- Исајиловић М. *Ваљево и суседне области у средњем веку*, Ваљево 1989, 158.
- Јевтић Ж. *Административно-територијалне промене у ваљевском крају (1955-1990)*, Гласник Историјског архива 25, 91-114.
- Кулишић Ш. Петровић П. Пантелић Н. *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд 1970, 192.
- Николић Р. *Камена књига предака – о натписима са надгробних споменика Западне Србије*, Народни музеј Чачак 2018, 33-41.
- Павловић Љ. *Насеља и порекло становништва, Ужичка Црна Гора*, 1925, 45.

- Палавестра А. *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Завод за уџбенике Досије студио, Београд 2010. 25-37.
- Радосављевић Н. *Сеча Река у народним предањима и историјским изворима XV-XVIII века*, Гласник Историјског архива Ваљево 30, 1996.
- Matić-Bošković M, *Preslice na nadgrobним spomenicima u užičkom kraju*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 40, Zagreb 1962, 343-353.

ПРИЛОЗИ

Сеоско таорско гробље, аутор фоотографије Милан Марковић

Антиројидни крст, аутор фоотографије Милан Марковић

Карактеристичан монолит таорској гробља, аутор фоотографије Милан Марковић

Елементи декоративне обраде - крст у соларном кругу, аутор фототографије М. Марковић

Релефна представа младића на граичевском кайичару, аутор фототографије М.Марковић

Дворезбарени крст - њерјаница, аутор фототографије М. Марковић

Драгачевски ший сѣменика, аутор фотѳографије М. Марковић

